

KÓNYA Annamária¹:

Protestáns konfessziók együttélése – szövetségek, uniók mint egzisztenciális stratégia²

*Abstract. The Coexistence of Protestant Confessions – Alliances,
Unions as an Existential Strategy*

It is generally known that during the Reformation, there was no good relationship between the Protestant denominations, and rather discord and intolerance characterized the relationship between the Lutheran and Calvinist churches in particular. The same applied to the rejectionist and sometimes-persecutory attitude of the two leading Protestant doctrines towards radical tendencies. This was manifested on several levels and for different reasons. First and foremost, it was caused by theological differences, i.e. each Reformation doctrine was convinced of the sole truth of its own doctrine. These disagreements were manifested in the first joint Protestant synods and later in disputes between individual theologians, in polemical writings, but also in the denial of any unification of religions. Another important factor that influenced the bad relationship was, of course, the loss of believers. Especially the Evangelical Church, which had been established in the mid-16th century, feared that the later spreading Swiss Reformation doctrines would cause a loss of believers. However, there have been individual, local examples where different Protestant religions

¹ Kónya Annamária, PhD, Institute of History, Faculty of Arts, University of Prešov; e-mail: annamaria.konyova@unipo.sk.

² A tanulmány a VEGA 1/0527/23 *Pramene k dejinám reformácie a rekatolizácie a inych aspektov ich doby na Slovensku* című tudományos projekt keretében jött létre.

have been able to cooperate and ally with each other very well and profitably when mutual benefit or even existential motivation was at stake. The paper would like to outline some examples of this: the union between the Protestants and the Reformed in Zemplín County existing throughout six decades in the 17th century, the union between the Reformed Church and the Bohemian brethren concluded in 1647, and the union in the form of smooth coexistence between the Protestants and the Reformed in Košice in the first half of the 17th century.

Keywords: union, Protestant denominations, 17th century, intolerance, cooperation, Hungarian Kingdom

Általánosan ismert dolog, hogy a reformáció időszakában nem volt a protestáns konfessziók között jó viszony, és inkább viszálykodás és intolerancia jellemezte, főképpen a lutheri és kálvini egyház viszonyát. Ugyanez vonatkozott a két vezető protestáns tanítás elutasító, nemegyszer üldöző magatartására a radikális irányzatokkal szemben. Ez több szintéren is megmutatkozott, és különböző okai voltak. Elsősorban teológiai eltérések okozták, tehát minden reformációs tanítás meg volt győződve a saját tanának egyedüli igazságáról. Ezek a viszályok az első közös protestáns zsinatokon, később pedig egyes teológusok közti vitákban, polemikus iratokban nyilvánultak meg, de persze meghatározták a vallások mindennapi együttélését is. Ez legtöbbször a szabad királyi városokban mutatkozott meg, ahol az evangélikus városvezetők, felbőszítve az evangélikus papoktól, támadták a beáramló református tanítás terjesztőit, gátolták azok működését a városokban, elbocsátották vagy egyenesen elűzték a városokból a református lelkészeket, tanítókat. Ez a magatartás aztán az úgynevezett titkos- vagy kriptokálvinizmushoz vezetett, amikor is a református hívek csak titokban, otthonukban gyakorolhatták vallásukat. De voltak példák olyan arisztokrata családokra is, akik birtokaikon nem tűrtek meg más protestáns vallás híveit. Erről voltak például ismertek Zemplén vármegyében a Perényiek vagy az Alaghyak.

A másik fontos tény, amely befolyással volt a rossz viszonyra, természetesen a hívek elvesztése. Tehát elsősorban a 16. század felétől megalakuló evangélikus egyház tartott attól, hogy az időbelileg később terjedő svájci reformációs tanok a hívek elvesztését fogják okozni, ami természetesen nem volt alaptalan. Hiszen a második reformáció koncepciója

szerint a helvét reformációs tanítást a már egyszer reformáción átment lutheri hívek fogadták el. De ugyanez a tendencia mutatkozott meg a református egyház és unitarizmus viszonyában is, ezúttal viszont fordított sorrendben. Tehát a reformátusok tartottak a terjeszkedő unitarizmustól. Így sikerült például Felső-Magyarországon sikeresen megállítani az antitrinitarizmus teológiáját terjesztő Egri Lukács prédikátort, aki néhány sikertelen zsinati találkozás után végül börtönbe lett zárva, és ott is halt meg.³ Ezek a felvázolt események az általános helyzetet mutatják be a protestáns konfessziók viszonyában Magyarországon a 16–17. századok folyamán. Viszont léteztek egyedi, lokális példák arra, hogy különböző protestáns vallások tudtak egymással nagyon jól és hasznosan együttműködni és szövetségre lépni, ha kölcsönös haszon vagy éppen egzisztenciális motiváció volt a tét. Erre szeretnék néhány példát felvázolni a következő részekben.

Evangélikus–református uniók

Habár a reformáció két legnagyobb irányzatának viszonyát az elejétől fogva inkább a konfrontáció, kölcsönös ellenszenv és állandó teológiai viták jellemezték, nem számítottak egyedi jelenségnek a többé-kevésbé sikeres törekvések sem a protestáns egység kialakítására, ha nem is hitvallási, de legalább igazgatási szempontból. Az európai protestantizmus egységének vagy szövetségének gondolata már a reformáció kezdetén megszületett, és mindkét irány oldalán támogatókra talált. Az egyik közülük Melancthon Fülöp volt. Habár a 16. század második felében már nyilvánvaló volt, hogy a teológiai különbségeken a lutheranizmus és kálvinizmus hívei nem lesznek képesek túllépni, ennek ellenére mindkét tanítás vezető személyiségei igyekeztek az együttműködésre és az egységes fellépésre, már csak az erősödő katolikus egyház és a kezdődő rekatolizáció miatt is.⁴

³ Bővebben pl. SÍMEN Dániel (1943): Magyar reformáció és unitarizmus, In: *Keresztény Magvető*. 75. 1. 4–12.; SZABÓ András (1984): Egri Lukács „megtérése”. (Az antitrinitarizmus Északkelet-Magyarországon 1565–1574), In: *Irodalomtörténeti közlemények*. 88. 5–6. 543–557.

⁴ Vö. LUKÁCS Olga (2017): The Irenical Impact of David Pareus' Work on the Hungarian Protestant Churches, In: *Transylvanian Review*. 2017/3. 38–53.; LUKÁCS Olga (2018): David Pareus hatása a magyar protestáns egyházakra, In: *Studia Universitatis Babeş–Bolyai, Theologia Reformata Transylvanica*. 2018/2. 105–119.

Ilyen próbálkozásokra került sor Magyarországon is a 16. század második felében. A legismertebb ilyen, egy területen élő evangélikusok és reformátusok közti unió a közös lutheri–helvét egyházkerület létezése volt a Dunántúlon Beythe István püspöksége idején a 16. század 80-as és 90-es éve alatt (1595-ig).⁵

Körülbelül ugyanabban az időszakban a református gyülekezetekkel való unió mellett döntöttek a felső-zempléni evangélikus prédikátorok is. Ezen a területen a Perényiek, a Drugethek vagy a Báthoryak birtokain számos lutheri egyházgyülekezet jött létre. Mivel Perényi Gábor és más földesurak a birtokaikon sokáig akadályozták a svájci reformáció terjedését, feltételezni lehet, hogy a század második felében itt megerősödött a lutheri egyházigazgatás. Valószínűleg azok megmaradását a lutheri hit mellet az öt szabad királyi város esperességének közelsége is hozzásegítette. A lutheranizmust akkor is megtartották, mikor földesuraik a helvét irányba tértek át. A földesurak viszont elfogadták, pontosabban respekálták jobbágyaik hitét, és nem kényszerítették őket a kálvinizmus elfogadására. A legtöbb ilyen evangélikus gyülekezet a 16. század végén Zemplén vármegyében Báthory István országbíró birtokain, a mogyoróskai uradalomhoz tartozó falvakban létezett. Ezek a gyülekezetek azon kívül, hogy evangélikusok voltak, egyben szláv (szlovák) lakossággal is bírtak, ami bizonyosan szintén befolyásolta a lutheri hit melletti megmaradást.

Báthory István,⁶ aki házassága után Drugeth Fruzsinaival bizonyára a legnagyobb számú szlovák protestáns lakosság birtokosa volt az ország keleti részén, nem avatkozott bele jobbágyainak vallásába, és elfogadta azoknak lutheri hitét.⁷ Valószínűleg éppen Báthory volt a reformátusok és evangélikusok közti unió megkötésének fő kezdeményezője, mely 1597 májusában lett megkötve a sátoraljaújhelyi zsinaton. A zempléni esperesség zsinatán az összes jelenlévő, a négy esperes jelenlétében (zempléni, abaúji, borsodi és ungi) megbízta a varannói szlovák papot az összes Varannó és Mogyoróska⁸ környékbeli

⁵ ZOVÁNYI Jenő (1977): *Magyarországi protestáns egyháztörténelmi lexikon*. Budapest.

⁶ DIENES Dénes (2018): Egy 16. századi református arisztokrata olvasási szokásai. Ecsedi Báthory István két könyve Sárospatakon, In: *Reformácia v strednej Európe/Reformáció Közép-Európában/Reformation in Mittel-Europa. I*. Prešov, Vydavateľstvo Prešovskej univerzity. 443–445.

⁷ DIENES Dénes (2009): Református–evangélikus unió Zemplén vármegyében a 16–17. században, In: *Nezameniteľné je dedičstvo otcov...* ACEP X. Prešov, Vydavateľstvo Prešovskej univerzity. 173–174.

⁸ Szlovákul *Skrabské*.

szlovák egyházi gyülekezeteknek igazgatásával és felügyeletével. Az első társesperes Mednenszky András lett, és azóta ezt a tisztséget egészen az unió végéig a varannói szlovák prédikátor (káplán) töltötte be.⁹ A választás ezért eset Varannóra, mert az adott szlovák evangélikus gyülekezetekhez földrajzilag is ez a mezőváros állt közel. Egy másik fontos tény volt, hogy a mezővárosban, úgy, mint általában, két egyházi személy működött: a pap, aki az uraság és egyben a magyar lakosság vallási igényeit szolgálta, és a káplán, aki a leányegyházakban és sokszor a helyi szlovák híveknek prédikált.

Az unió létrejöttének pontos okai máig sem teljesen tisztázottak. Csak feltételezni lehet, hogy a hívek valószínűleg aggódtak a svájci reformáció továbbterjedése miatt, de bizonytalanok is lehettek a saját egyházigazgatásuk gyengése okán. Másrészt inspirálódhattak a hasonló helyzetben lévő sárosi református gyülekezetből, melyek az öt szabad királyi város esperességéhez, később pedig a sáros-zempléni vidéki esperességhez tartoztak abban az időben.¹⁰

A varannói társesperes hatáskörébe közel húsz gyülekezet tartozott, melyek a várostól északi és déli irányban működtek. Az egyházlátogatási jegyzőkönyvek szerint ezek: Agyagos (f. Tótjlesztreb és Mernyik), Mogyoróska (Feketepatak és Mihalkó), Tótízsep (f. Kvakóc és Tótkajnya), Sókút (f. Zamutó), Csákyó (f. Vehéc a Komaróc) voltak. Hozzájuk még nagy valószínűséggel Nagydomása, Nagydobra, Szacsur és Szécspolyánka tartozott.¹¹ Természetesen hozzájuk kell számolni magát Varannót is leányegyházaival együtt: Hosszúmező, Csemernye, Szedliszke, Benkóc és Hencóc.

Az unió több mint hat évtizedig létezett, egészen 1663-ig, és a zempléni evangélikusok annak részei maradtak még az országos evangélikus egyház magalakulása után is 1610–14 közt. Ez a tény nagyban bizonyíthatja azt, hogy az unió jól működött, mindkét fél, de elsősorban az evangélikus gyülekezetek meg lehettek elégedve, amiért is nem kérelmezték hamarabb az unió felbontását és csatlakozásukat az evangélikus egyházszervezethez. Csak az 1663-as év elején kezdődtek el a tárgyalások a sárosi vidéki esperesség és a varannói társesperes közt. Az akkori varannói szlovák prédikátor, illetve társesperes Hegedűs Mikolai János volt; általa ment aztán végbe az adott szlovák á. h. evangélikus gyülekezetek hozzácsatolása az esperességhez. A kölcsönös megegyezés után 1663 nyara elején

⁹ DIENES (2009), 173.

¹⁰ De adatok az unióról nem maradtak meg.

¹¹ DIENES (2009), 172.

megalakult a sáros-zempléni á. h. evangélikus egyház esperessége.¹² Azután a Tiszáninneri Református Egyházkerület kilépett a zempléni és ungi esperességéből, és ebből következően az újonnan magalakult á. h. evangélikus sáros-zempléni esperességhez 38 lutheri gyülekezet lett hozzácsatolva.¹³

Úgy ahogyan nem ismertek az unió létrejöttének pontos okait, annak felbomlásának okairól sem tudunk többet. Mindenesetre a zempléni evangélikusok az evangélikus esperesség igazgatása alatt bizonyosan jobb körülmények közé kerültek a további fejlődésükhöz képest.

A több mint hat évtizedes református–evangélikus szövetség után a zempléni evangélikus gyülekezeteket a református vizitátorok látogatták (a varannói szlovák prédikátoron kívül), és más módon is beleszóltak egyházi életük fejlődésébe. Mindennek ellenére ez az együttélés egészében véve konfliktusoktól mentes volt. Természetesen bizonyos problémák itt is kialakultak időnként. Adatokat ilyen összetűzésekről, problémákról a megmaradt egyházlátogatási jegyzőkönyvek szolgáltattak, elsősorban a varannói gyülekezetből, ahol egymás hatáskörébe ütközött a református pap és az annak alárendelt szlovák káplán, aki egyúttal társesperes is volt, és ebből fakadóan a pap felettese is. Bizonyosan ez a tény volt a legtöbb nehézség okozója.

Természetesen az együttműködési nehézségeket anyagi tényezők is okozták. Ezek főképpen maga Varannó mezővárosában mutatkoztak meg, ahol nem voltak összhangban a magyar pap és szlovák káplán járadékai. A szlovák káplán – egyben társesperes – sokszor panaszkolt, hogy a több munka ellenére nem kap annyi járulékot, mint a magyar pap, aki csak a helyi gyülekezetet szolgálja. A káplán rámutatott arra, hogy neki szolgálnia kell a leányegyházakban is, s egyben látogatni a szlovák evangélikus gyülekezeteket sokkal kevesebb fizetségért. Ezek az összetűzések úgy kerültek megoldásra, hogy a szlovák káplán több földet kapott, amiből aztán szedte a járulékokat. Végül 1639-ben megkapta a Varannó-Hosszúmező összes járadékát.¹⁴

De a közelben levő evangélikus gyülekezetek viszonylag zavartalanul működtek. Mindennek ellenére a zempléni evangélikusok együttélése a többségben lévő reformátusokkal

¹² I. m. 174–175.

¹³ HÖRK József (1885): *A Sáros-zempléni evangélikus esperesség története*. Kassa. 353.

¹⁴ DIENES Dénes (2008): *Zempléni vizitációk*. Sárospatak, Sárospataki Református kollégium tudományos gyűjteményei. 30., 112.

egészében véve békés, nagyobb nehézségektől vagy konfliktusoktól mentes volt, és egyedi szimbiózisnak számított a két protestáns irányzat egymással szembeni intoleranciája tükrében a konfliktusok időszakában. Egyúttal az unió tisztán megmutatja a magyar és szlovák reformátusok együttélését a szlovák lutheránusokkal, akik ezen a területen zavartalanul vallhatták hitüket. Továbbá több összetűzésnek a zempléni evangélikusok és a református esperesség között nem szlovák–magyar etnikai jellege volt, hanem sokkal inkább az akkori helvét–lutheri ellentétekből alakult ki.

Ebből a szempontból fordított helyzet alakult ki a szomszédos Sáros vármegyében, ahol szintén létezett majdnem két tucat református gyülekezet. Azok viszont nagyobb nyomásnak voltak kitéve a többségben lévő evangélikus egyház részéről. A sárosi reformátusok sokszor panasszal fordultak a vármegye vezetéséhez, és az evangélikusokkal fennálló konfliktusaikba nemegyszer a szomszédos Abaúj vármegyének is be kellett avatkoznia.

A 16. és 17. századok folyamán Zemplén vármegye területéről, de a környező vármegyékből, illetve az azok területén fekvő esperességekből is számos további adat maradt fenn, amely valami formális, főképpen igazgatási együttműködésről tanúskodik a két egyház gyülekezete és igazgatása közt. Mivel a források hiányosak, sokszor csak elvétett információkból lehet következtetni arra, hogy esetleg regionális szinten létezhetett valamilyen fajta együttműködés. Például Zemplén vármegyében Varannón és környékén kívül szlovák evangélikus gyülekezetek más területeken is léteztek, melyek viszont az ungi református esperesség hatáskörébe tartoztak.¹⁵ Ezek a gyülekezetek a homonnai Drugeth család birtokain léteztek Homonna közelében, és etnikailag főleg ruszin lakosú falvak voltak. De éltek ott protestánsok is, elsősorban Homonna mezőváros közelében, a Drugeth birtokokon, akiket a vizitátorok ruszinnak neveztek (Szerelmes, Izbugya-Hosszúmező, Izbugyarabóc, Tótalmád, Alsóberek).¹⁶ Az 1652-ből származó egyházlátogatási jegyzőkönyvebe be lett jegyezve, hogy Szerelmes falu templomának kiegészése után az istentiszteleti tárgyakat (pohár, tányér és terítő) a varannói szlovák prédikátor, Chalupka János vette magához, és megtagadta azok kiadását a

¹⁵ A vármegyék és esperességek területe nem volt mindig teljes átfedésben. Sokszor a határmenti vidékek a szomszédos esperességbe tartoztak.

¹⁶ DIENES (2009), 175.

vizitáló esperesnek. Csak a gyülekezet papjainak volt hajlandó azokat odaadni.¹⁷ Ez az adat vagy arra utal, hogy protestánsok/evangélikusok lehettek ott, és ezért járt vizitálni őket a varannói társesperes, vagy arra is utalhat, hogy Chalupka azért tartotta velük a kapcsolatot, mert szláv lakosokról volt szó.

Sajnos az adatok hiányossága végett nem lehet bizonyosan az ungi esperesség területén rögtön egy unió létezésére vagy Szerelmes, illetve más Homonna környékbeli falu lutheránus jellegére következtetni. Hasonlóképpen lehetséges, hogy a varannói szlovák prédikátor nyelvi vagy más okoknál fogva fokozatosan átvette az igazgatást vagy valami felügyeleti formát az összes zempléni szlovák (tehát szintén református) gyülekezetekben Felső-Zemplén területén, melyek messze voltak az esperesi székhelytől. A Drugethek reformációs tevékenységére való tekintettel a homonnai uradalom területén inkább kálvinista gyülekezetek létezését lehet feltételezni, melyek talán egyidejűleg léteztek a lutheránusokkal.¹⁸ Ezeknek a gyülekezeteknek a lutheránus jellegét tekintve, illetve azok hozzácsatolását a sáros-zempléni á. h. evangélikus esperességhez a 17. század 60-as éveiben más körülmények is formálhatták. Az egyházlátogatási jegyzőkönyvekből kiderül, hogy ezek a gyülekezetek kis létszámúak, tagjai vallásilag semlegesek voltak, és a római katolikus vagy ortodox, illetve később görögkatolikus egyház komoly hatásának voltak kitéve. Az is valószínű, hogy a szlovák lutheránus gyülekezetek elszakadásának idejében nem volt érdeke a református egyházkerületnek ezeket a problémás és periferikus leányegyházzal bíró gyülekezeteket megtartani.

Fontos szerepet ebben a folyamatban a varannói szlovák prédikátor, társesperes is játszhatott. Ezekbe a gyülekezetekbe talán célzottan hozzá közelebb álló evangélikus papokat küldhetett egyházi szolgálatra. Mivel már néhány évtizede igazgatta az összes szlovák gyülekezetet Zemplén vármegye északi területein, talán ő maga kezdeményezhette az említett, vallásilag semleges, nagymértékben elnéptelenedett Homonna környékbeli gyülekezetek kilépését a zempléni és ungi esperességből. Az ungi esperesség területén bizonyosan más falvakban is léteztek á. h. evangélikus gyülekezetek. A 17. század közepén ilyen volt például Pazdics gyülekezete leányegyházaival együtt a közeli falvakban (Sámogy,

¹⁷ DIENES Dénes (szerk.) (2001): *Református egyházlátogatási jegyzőkönyvek a 17. században*. Budapest, Osiris. 254.

¹⁸ RÉZ László (1899): *A Drugethek és Homonna reformációja*. Sátoraljaújhely, Zemplén Könyvnyomtató Intézet. 15.

Krásznóc, Mocsár, Suha, Lask), valamint hasonlóképpen néhány gyülekezet északkeleten, Varannó környékén (Kladzány, Kucsin, Alsóhrabóc, Nagy- és Kisdomása). Adatok egy unió megalakulásáról ebben az esperességben nem maradtak fenn, és a már említett társesperes tevékenységére nézve nem is lehet ezt feltételezni.

Szlovák evangélikusok létezését a Tiszáninneri Református Egyházkerületen belül az abaúji esperességben is lehet feltételezni, legalábbis Bolyár, Lengyelfalva és Ránk falvakban, melyek szintén még 1666 előtt a sáros-zempléni á. h. evangélikus esperességhez lettek hozzácsatolva.¹⁹ Ebből az espereségből sem maradtak fenn semmilyen adatok unió vagy a lutheri gyülekezetek más autonóm igazgatási formájának létezéséről.

Ezek az uniók vagy feltételezett szövetségek általában helyi kezdeményezésre jöttek létre és céljuk volt elsősorban a leghatékonyabban biztosítani a gyülekezetek működését, melyek konfesszionálisan már egyházigazgatási területen léteztek, és legtöbbször gyakorlati okok miatt sokkal hatékonyabbnak mutatkoztak azok becsatolása egy másik egyházigazgatás alá.

A Cseh Testvérek és a reformátusok szövetsége Alsó-Magyarországon

A Cseh Testvérek (*Jednota Bratská*) a csehországi előreformáció különös produktuma volt. A huszita mozgalom megtorlása után létrejött mint kompromisszum az úgynevezett kétszín alatti (utraquista) egyház. Az eredeti huszita követelmények közül csak nagyon keveset értek el (kétszín alatti Úrvacsora, saját egyházkormányzási hivatal, ún. Konzisztórium, július 6. ünneplése,²⁰ részleges anyanyelvhasználat az istentiszteleteken). Az önálló utraquista egyház csak formálisan létezett, mert továbbra is a katolikus egyház igazgatása alatt volt.²¹

¹⁹ HÖRK (1885), 290–296.

²⁰ Husz János halálának napja.

²¹ Bővebben: Kolektív autorov (1956): *Jednota bratská 1457–1957. Sborník k pětistému výročí založení*. Prága, Kalich; ŘÍČAN, Rudolf (1957): *Dějiny Jednoty bratské: s kapitolou o bratské theologii od ThDr Amadea Molnára*. 1. vyd. Prága, Kalich; MÜLLER, Josef Theodor (1923): *Dějiny Jednoty Bratské*. 1. vyd. Prága, Jednota Bratská.

Ez a helyzet azt eredményezte, hogy az elégedetlen husziták, a radikálisabb utraquisták, akik továbbra is Husz János tanítását akarták követni, fokozatosan fraternitásokat kezdtek kialakítani. A legfontosabbak Peter Chelčický (1390–1460) és Gergely testvér (Řehoř Krajčí 1420–1474)) vezetése alatt alakultak a 15. század közepén. Fokozatosan saját vallási tanításokat, liturgiai szabályokat, egyházigazgatást stb. alakítottak ki. Teológiai tanításukkal sok szempontból közeledtek a jövőbeni reformációs tanításokhoz: mint szentségeket csak a keresztelest és Úrvacsorát ismerték el, az egytlen autoritás számukra a Biblia volt, egyszerűsített istentiszteleteket tartottak. Természetesen sokáig üldözte őket az állam, az utraquisták és a katolikus egyház is.

Formálisan a Cseh Testvérek 1467-ben alakultak meg egy közösségi találkozás során Lhotka u Rychnova településnél, ahol az egyes „testvéri vezetők” maguk közül hármat megválasztottak egyházi vezetőnek és közülük egyiket püspöknek (később aztán négy püspöke lett a Testvéreknek). Az 1485-ben kiadott kuttenbergi dekrétumban megfogalmazott vallásszabadság még rájuk nem vonatkozott. A 16. század elején a cseh- és morvaterületeken kb. 300-400 gyülekezet létezett.²²

Bár a 16. század elején a Cseh Királyság lakosságának többsége az utraquistákhoz tartozott, a Cseh Testvérekkel való kapcsolatuk meglehetősen feszült volt. A Testvérek megújulása és hitreformja a 16. század elején Lukács prágai püspök (1460–1528) nevéhez fűződik. A reformáció megjelenése az ország vallási helyzetének további törését jelentette. Maga az utraquista egyház két ágra szakadt: a konzervatív vonal egyre közelebb került a katolikus egyházhoz, követőit utraquistáknak nevezték, míg a radikálisabb (progresszív) vagy új utraquisták vonalára egyre nagyobb hatást gyakoroltak a reformáció, különösen Luther és Melanchthon tanításai. A Cseh Testvérek sok tekintetben, különösen teológiájukban megfeleltek a kálvinizmusnak, viszont szigorúan figyeltek függetlenségük és vallási különállásuk megőrzésére. A reformáció terjedésével a konfessionális helyzet még jobban bonyolódott, és a terjedő reformációs tanokat gátoló törvények megint csak a Testvéreket sújtották a legjobban. Ez már 1547-ben is erősen megmutatkozott, amikor a cseh rendek nem voltak hajlandóak részt venni a schmalkaldeni háborúban I. Ferdinánd

²² KÓNYOVÁ, Annamária – KÓNYA, Peter (szerk.) (2018): *Konfesionálny vyvin Uhorska v ranom novoveku*. Presov, VPU. 195.

oldalán. Az azt követő megtorlások pont a Testvérek gyülekezeteit érintették, ekkor indult el az első emigrációs hullám Csehországból Morvaországba.²³

A 16. század közepére esik az a folyamat, amikor is a Cseh Testvérek vezetői felvették a kapcsolatot a reformáció legfontosabb képviselőivel, köztük Kálvin Jánossal. Teológiai szempontból sokkal közelebb álltak ehhez a tanításhoz, de az esetleges összeolvadást gátolta, hogy nem ismerték el a predesztinációt, eltérés volt az úrvacsora tanításában, és akkor még a Testvérek nem ismerték el a papok házasságát sem (ezt csak 1580 után módosítják). A 16. század második felében a Testvérek fiatalabb nemzedéke már sokkal jobb kapcsolatokat tartott fent az európai reformációs környezettel. A Testvérek fiatalabb tagjai²⁴ szorosabban működtek együtt a kálvinista tanítás vezetőivel is. Szintén a világi tagok²⁵ a kálvinizmus fontos egyetemi központjaiban, így Genfben, Zürichben, Heidelbergben, Bázelen és Strasbourgban tanultak. Egyes Cseh Testvéri gyülekezetek így fokozatosan kálvinista gyülekezetekké alakultak át. II. Rudolf uralkodása alatt fokozatosan lendületet vett a Cseh Testvérek vallási üldözése. Ezt a fokozódó nyomást a cseh protestánsok 1609-ben enyhítették, amikor is kicsikartak az uralkodótól egy olyan dokumentumot, amely az ország minden lakosának a cseh hitvallás szerinti vallásszabadságot engedélyezte. A felség által biztosított vallásszabadság rövid életű volt. A katolikus klérus nem volt hajlandó elfogadni a felségrendelet rendelkezéseit, és minden alkalmat megragadott, hogy a cseh felekezet ellen fellépjen. A fokozódó rekatolizáció és centralizáció végül a csehországi rend felkeléséhez vezetett, viszont ez 1620. november 8-án az ismert fehérhegyi csatánál katasztrofális vereséget szenvedett.

A vesztes fehérhegyi csata után II. Ferdinánd uralkodó kíméletlenül leszámolt a protestáns oppozícióval; a katolikus egyház hatására ismét a Cseh Testvérek gyülekezetei voltak a leginkább üldözve.²⁶ Fokozatosan az 1622-es, 1623-as és 1624-es években mandátumokat adtak ki, melyek a nem katolikus papok kiköltözését írták elő; a templomokból és a nyilvános életből el lettek távolítva a protestáns szimbólumok, Husz

²³ Itt később két püspökséget alapítottak (Ivančice és Přerov). A Testvérek gyülekezeteinek nagy koncentrációja alakult ki a kelet-morvaországi Uhersky Brod városában és az idősebb Zserotini Károly (Karol zo Žerotína) birtokain. KÓNYOVÁ – KÓNYA (szerk.) (2018), 186–197.

²⁴ Juraj Strejc, Bartoloměj Němčanský, Zachariaš Ariston.

²⁵ Václav Budovec of Budov, Karol Žerotín.

²⁶ KILIÁN, Ján (2023): *Třicetiletá válka. Stručná historia*. Prága, Paseka.

ünnepe be lett tiltva. A prágai egyetem 1622-ben a jezsuiták kezébe került. 1621. június 21-én a prágai óvárosi téren 27 cseh protestáns nemest ítétek halálra. A vallásszabadságot Csehországban 1627-ben, Morvaországban pedig egy évvel később szüntették meg. Ezekhez az eseményekhez kapcsolódik a Cseh Testvérek második nagy emigrációs hulláma a szomszédos országokba, köztük a Királyi Magyarország területére.²⁷

A Cseh- és Morvaországból menekülő protestánsokat gyakran szokás cseh-morva exulánsokként említeni anélkül, hogy pontosan meg lehetne határozni, hogy anabaptisták, Cseh Testvérek, vagy más protestáns felekezethez tartozó keresztények voltak-e. Magyarországra való kiűzésük után a határmenti vidékeken telepedtek le abban a reményben, hogy hamarosan visszatérhetnek hazájukba. Ezek a remények a harmincéves háború végén szertefoszlottak. A száműzöttek főként protestáns földbirtokosok, például az Illésházyak, Nyáryak, Thurzók, Révaiak vagy Rákócziak birtokain éltek. Utóbbiak nemcsak vallási közelségük miatt, hanem gazdasági okokból is befogadták őket, mivel jó kézművesek, különösen posztószövetszővők és kerámiakészítők voltak. Az exulánsok igyekeztek együtt, egy közösségben maradni, és ennek köszönhetően meg tudták őrizni vallási identitásukat. A Cseh Testvérek közösségeinek érdekesen fejlődött a magyarországi protestánsokkal való kapcsolatuk. Egyrészt a szlovák protestánsokkal, akik Alsó-Magyarország északnyugati vidékein²⁸ konfesszionálisan evangélikus lakosságot képeztek, a nyelvi közelség miatt jó volt a kapcsolatuk, viszont teológiaiag sokkal közelebb álltak a kálvinista, ebben az országrészben magyar nemzetiségű lakossághoz. Végül a hit győzött a nyelvi rokonság felett. A testvérek legnagyobb koncentrációja Púho (Púchov), Lednic (Lednice), Szakolca (Skalica) környékén volt. Más falvakban és mezővárosokban is éltek

²⁷ A száműzöttek első nagyobb csoportjai többek között Erdélybe érkeztek. A Testvérek legnagyobb kolóniája Alvinc városában alakult meg. Még a saját vallásgyakorlásukhoz való jogukat is garantálta az 1622. évi 23. törvénycikk, majd ezt az 1631. évi erdélyi országgyűlésen I. Rákóczi György uralkodása alatt megerősítették. SZILÁGYI Sándor (szerk.) (1882): *Erdélyi Országgyűlési Emlékek* (EOE). VIII. kötet. 13.; EOE IX. kötet. 168. A morva–magyar (szlovák) határvidéken és Erdélyen kívül a cseh és morva száműzöttek egy része az ország keleti felére került. Viszonylag nagy tömegben voltak jelen a Miskolc-környéki Boršoda és Zemplín Stocices egyes falvaiban (Tiszakeszi, Hernádkak, Megyasztó), ahol a Rákóczi családnak ismét kiterjedt birtokai voltak, de például a Szepességben a Máriássy család birtokain is.

²⁸ Itt elsősorban gondolva a mai Nyugat-Szlovákia területén lévő Túróc, Trencsén, Nyitra, Pozsony vármegyékre.

Testvérek, de általában jóval kevesebben, csak néhány család. Elég sokan voltak Szenicén (Senica) és Farkasdon (Vlčany). Hogy hol és hányan éltek, azt a Cseh Testvérek egyháza utolsó püspökének, Comenius Jánosnak köszönhetően tudjuk, aki 1650-ben végiglátogatta a Testvérek gyülekezeteit, és ebből a látogatásból feljegyzések maradtak fenn, melyekből lehet kikövetkeztetni, hogy körülbelül 2-4 ezren lehettek.²⁹

Az utolsó cseh-morva exulánsok hulláma a harmincéves háború után érte el Magyarországot. Viszont abban az időben már nálunk is elkezdődött Pázmány Péter esztergomi érsek hatása alatt a rekatolizáció, és a Testvérek helyzete sem volt már olyan biztonságos. Már ekkor felmerült, hogy Lengyelországba, Radziwill Kristóf birtokaira költöztetik őket,³⁰ vagy pedig külföldön, különösen Hollandiában és Angliában adománygyűjtést szerveznek támogatásukra. Ebből a támogatásból finanszírozták például a leendő prédikátorok külföldi tanulmányait vagy templomok felépítését is. A testvéreknek kb. 100 lelkésze lehetett. A mai Szlovákia területén kulturális központjuk Púho volt a Rákócziak birtokán. Nyomdát is létesítettek maguknak. A Testvérek vezetői tisztségét hosszú éveken át Justinus Lőrinc prédikátor töltötte be, a seniorok pedig Hladík Pál, Polidor Mátyás és Sapor János voltak. Púhóban nyomdát is alapítottak, ahol egyházi irodalmi műveket adtak ki a Testvérek számára.

Természetesen a Cseh Testvérek egyháza nem volt jogilag Magyarországon elismerve, tehát a vallás ügyében tulajdonképpen törvényen kívül éltek. Ez a fokozódó rekatolizáció idején súlyos aggodalmakra adott okot a Testvérek vezetői számára. Ezért 1644-ben Szakolcára zsinatok hívtak össze, és döntést hoztak abban, hogy a helyzetük és létezésük biztosítása érdekében elfogadják a svájci hitvallást. Ezután megbeszélést tartottak a református egyház vezetőségével, és 1647-ben a Farkasdon³¹ tartott református zsinaton nyilvánosan csatlakoztak a református egyházhoz. Ez az egyesülés formális volt, ami azt jelenti, hogy a Testvérek külsőleg csatlakoztak a református egyházhoz, de

²⁹ ODLOŽILÍK, Otakar (1931): Čestí bratři a Slovensko, In: *Časopis Matice Moravské*. XX. 9. 338–339.

³⁰ KRASINSKI, Valerjan (1903): *Zarys dziejów reformacji w Polsce 1*. Varsó, Nakladem „Zwiastuna Ewangelicznego”. 111.

³¹ Komjáti egyházmegye – 1647-ben mint esperes szerepel Tolnai Borbély Gergely. KÖBLÖS József – KRÁNITZ Zsolt (2009): *A Dunántúli Református Egyházkerület prédikátorai és rektorai I.: 1526–1760*. Pápa, Pápai Református Gyűjtemények. 55.

megtartották hitbéli tanításukat. A Testvérek gyülekezetei a Felső-Dunántúli Református Egyházkerülethez csatlakoztak, amelynek élén akkoriban Samarjai János (1585–1652) püspök állt. Samarjai mint református pap, később pedig mint egyházi vezető működött, de egyházi irodalmi tevékenysége révén is ismert volt. Magyarországon elsőként jelentetett meg 1636-ban Lőcsén ágendás- és liturgiakönyvet. Szintén nagy híve volt az evangélikusok és reformátusok közti egyesülésnek, amit bővebben kifejtett az 1628-ban megjelent *Magyar harmónia...* című műben.³²

Ebben a helyzetben teljesen természetes volt, hogy amikor a Cseh Testvérek vezetői az egyesülés kérelmével fordultak hozzá, nem volt semmi ellenvetése. De mivel egyelőre nincs semmi további forrás ehhez az eseményhez kapcsolódóan, feltételezni lehet azt is, hogy fordítva is lehetett a dolog, tehát hogy maga Samarjai volt a kezdeményezője ennek a formális egyesülésnek. A Cseh Testvérek esetében a már említett növekvő rekatolizáció, de a protestáns földbirtokosok és földesurak elvesztése is lehetett az oka az adott formális unió megkötéséhez. A Testvérek Egységének vezetősége számára nyilvánvaló volt, hogy nem remélhetnek állami elismerést, s így csak az egyesüléssel biztosíthatták létüket és némi legitimitást. A célhoz való teológiai közelség, valamint a református földbirtokosok támogatása szerepet játszhatott a református egyházzal való végső szövetségükben. A szövetség vagy egyesülés Samarjai János és két másik református esperes, Ág Magyarai Jákob komáromi és Perlaki Könczöl Márton barsi esperes,³³ valamint a testvérek képviselői közötti megállapodásként jött létre. Mivel a nyelvi különbségek továbbra is fennálltak, a testvéreknek saját zsinataik, saját lelkészeik voltak, de református templomokat használtak és református kollégiumokban tanultak. Ugyanakkor – főként külföldi támogatásnak köszönhetően – kezdeményezés született arra, hogy Púhovában és Szakolcán saját templomot építsenek. Így az Egység tagjai formálisan a református egyház tagjaivá váltak, ugyanakkor megtartották teológiai és közigazgatási önállóságukat.

³² Magyar harmonia: az az, Augustana es az Helvetica confessio articulussinac eggyezoe értelme / mellyet Samaraeus Janos superattendens' ... rendoelt oeszve. Szepes-Varallyai Bernhard Máthé által, Nyomtattatot Papan. RMK 1 573; RMNy 1419.

³³ KÖBLÖS – KRÁNITZ (2009), 497., 552.

A legkeményebb rekatolizáció időszakának Magyarországon csak az 1681-es soproni országgyűlés vetett véget, amelynek 25. és 26. törvénycikkei kompromisszumos módon próbálták megoldani az ország nehéz vallási helyzetét.³⁴ A császári hatalom által ellenőrzött országrészekben a protestánsok szabad vallásgyakorlását csak az úgynevezett artikuláris helyeken hagyták meg. Minden vármegyében két ilyen helyet jelöltek ki, az egyiket a reformátusok, a másikat az evangélikus hívek számára. Pozsony vármegye területén a protestánsok számára Pusztafödémés községet, a református hívek számára pedig Réce községet jelölték ki. Trencsén vármegyében Szulyóváralfa és Ugróc községek voltak kijelölve artikuláris helyeknek, de mivel ezek evangélikus gyülekezetek voltak, Réca lett az Cseh Testvérek tagjai számára az egyetlen vallásgyakorlási hely, amely a következő évtizedekben a Testvérek második vallási központjává vált.

A Cseh Testvérek tagjai hosszú és meglehetősen nyomasztó történelmi utat jártak be. Magában az anyaországban csak rövid ideig, kevesebb mint harminc éven keresztül voltak elismerve és tolerálva. Létük következő szakaszát a száműzetésben, külföldön való élet jellemezte, ahol a törvényes elismerés és az egyre erősödő rekatolizáció határán való élet mellett belső harcok is gyengítették őket. Bár nyelviileg sokkal közelebb álltak a szlovák evangélikusokhoz, hitük megőrzése érdekében mégis a magyar református egyházzal kötötték össze útjaikat, amely nagyon toleránsan és segítőkészen közeledett hozzájuk. A sok nehézség és megpróbáltatás ellenére a Testvérek tagjai meg tudták őrizni „atyáik hitét”, sőt az utánuk következő nemzedékek a 18. század végétől kezdve segítették a csehországi és morvaországi protestáns gyülekezetek helyreállítását.

Íratlan unió a kassai protestánsok közt

Bizonyos formális szövetség jött létre lokális szinten is, például Kassa szabad királyi város vallási helyzete alakulásában a 17. század első felében. A magyarországi reformáció terjedésének a szabad királyi városokban egyik jellemzője volt a vallási

³⁴ KÓNYOVÁ, Annamária (2016): Náboženské články Šopronského snemu z r. 1681, In: Kónya Péter – Németh István H. (szerk.): *Mestá na sneme [print] : ochrana mestských záujmov v období stavovského a občianskeho parlamentarizmu* [Városi érdekvédelem a rendi és polgári parlamentarizmus időszakában]. Prešov, Vydavateľstvo Prešovskej univerzity. 328–338.

intolerancia, ami abban nyilvánult meg, hogy az evangélikus városvezetések, prédikátorok erőteljesen gátolták a helvét reformációs tanok beszivárgását és elterjedését a területeiken. A kálvini tanok terjesztőit igyekeztek eltávolítani a prédikatori, tanítói helyeikről, a hívek csak titkosan gyakorolhatták a vallásukat és saját gyülekezet alapításáért sokszor évtizedekig kellett küzdeniük a városok evangélikus vezetésével. Ilyen helyzet állt fenn Kassa szabad királyi városban a 16. század közepétől kezdve. Állandóan visszatérő konfliktusok voltak a magyar református prédikátorok és a kassai evangélikus előjáróság között a tanok tisztaságának betartása, a kriptokálvinizmus gyanúja vagy a kálvinizmus elemeinek nyílt terjesztése miatt a vallási életben.³⁵

A reformáció eszméinek első kassai terjesztője Schustel Farkas (Wolfgang) volt, aki közvetlenül a városból származott. Miután a krakkói egyetemen tanult, rövid eperjesi tartózkodás után 1519-ben visszatért szülővárosába, és prédikatori állást töltött be. A humanista Henckel János, aki bár nem tekinthető reformátornak, de humanista nézeteivel szintén hozzájárult a reformáció tanításának későbbi elfogadásához, szintén prédikátorként működött rövid ideig Kassán. Kassán már 1531-ben tevékenykedett a magyar Lutherként nevezett Dévai Bíró Máté, de ezzel párhuzamosan fokozatosan kezdtek behatolni a városba a kálvinizmus elemei, ami a város 1536-os Szapolyai János általi elfoglalása után erősödött meg, amikor sok német család elhagyta a várost, mellyel párhuzamosan felerősödött a kálvinizmus felé hajló magyar elem. Luther reformációs tanításainak teljes elfogadása Kassán az 1940-es évek végén következett be, amikor Sommer János kassai plébános ismertté vált arról, hogy az új tanítás minden elemét bevezette a vallási életbe (elutasította a szentmisét, a keresztség régi módját, a szentek tiszteletét, a kereszt jelét, mindkét szín alatt hirdette az áldozást, ellenezte a szerzetességet, bevezette a népnyelvet a szertartásokba, nem ismert el semmilyen katolikus egyházi hierarchiát, változtatásokat eszközölt a templom díszítésében stb.).³⁶

Az 1550-es évek közepén azonban a svájci reformációs tanítások is egyre inkább elterjedtek. Felső-magyarországi elterjedésének kezdetétől fogva az összes szabad királyi

³⁵ RÉVÉSZ Kálmán (1894): *Százéves küzdelem a kassai református egyház megalakulásáért 1550–1650*. Budapest. 3–15.

³⁶ BODNÁROVÁ, Miloslava (1998): Reformácia vo východoslovenských mestách v 16. storočí, In: ULIČNÝ, Ferdinand (szerk.): *Reformácia na východnom Slovensku v 16–18. storočí*. Prešov, Biskupský úrad Východného dištriktu ECAV na Slovensku. 27.

város közül Kassán voltak a legjobb feltételek a meghonosodásához. Egyrészt itt élt egy viszonylag erős és nagyszámú magyar polgárság, amely az új svájci tanok első számú befogadjává vált. A kálvinizmus térhódításában fontos szerepet játszott az Erdélyi Fejedelemség közelsége is, amelynek későbbi fejedelmei (Bethlen Gábor, I. Rákóczi György) a kálvinizmus hívei voltak. Az első egyértelműen a kálvinizmus szellemében prédikáló prédikátor az 1555-ben a városban tevékenykedő Szentkirályi Anton volt. Szolgálata kiváltotta a pentapolis-városok³⁷ felháborodását, amelyek felszólították a kassai elöljáróságot, hogy bocsássa el a lelkészt.³⁸

Az 1960-as években Huszár Gál magyar református prédikátor, majd utána Gyarmathy Bíró Máté rövid ideig Kassán működött, és határozottan ellenezte a templomokban elhelyezett festményeket. A felvidéki főkapitány közbenjárására azonban neki is el kellett hagynia Kassát.³⁹

Több református reformátori munkája és a lakosság tagadhatatlan szimpátiája ellenére azonban sem a 16. század végére, sem a következő század első évtizedeiben nem jött létre református egyházközség Kassán. A legfőbb akadályt a városi tanács jelentette, amely más felső-magyarországi szabad királyi városokhoz hasonlóan szigorúan figyelt a lutheri hitvallás, mint a városban egyedülként megtűrt vallás kizárólagosságának biztosítására. A kálvinizmus hívei csak otthonukban, titokban⁴⁰ vagy a vidéki gyülekezetek egyikében gyakorolhatták hitüket.⁴¹

Érdekes helyzet alakult ki Kassán Alvinczi Péter prédikátor vezetésével. Alvinczi Péter 1570 körül született Nagyenyeden, ahol a helyi református kollégiumban kezdte meg, majd Nagyváradon folytatta tanulmányait. Egyetemi tanulmányait Wittenbergben és Heidelbergben végezte. Hazatérve 1601-ben hazájába, rövid ideig a debreceni iskola rektora volt, majd 1603-ban elfogadott egy prédikátori állást Nagyváradon, a következő évben pedig bihari esperes lett. Tanulékonyságának és elhivatottságának köszönhetően

³⁷ Öt felső-magyarországi szabad királyi város szövetsége: Kassa, Eperjes, Bártfa, Kisszeben és Lőcse, később, 1660-tól pedig Késmárk is.

³⁸ BODNÁROVÁ (1998), 28.

³⁹ DIENES Dénes (2011): A történelmi Tiszáninneri Református Egyházkerület a 16. században, In: *Historia Ecclesiastica*. 1. 2. 113.

⁴⁰ Kriptokálvinizmus.

⁴¹ SZABÓ Lajos (1944): *Kassai kálvinista krónika (1644–1944)*. Kassa. 6–7.

Bocskai István udvari prédikátora és közeli tanácsadója lett. Amikor Bocskai 1604-ben elfoglalta Kassát, a városi tanács az ő javaslatára hívta meg az akkor már ismert kálvinista teológust az evangélikus egyházközség magyar prédikátorának.⁴²

Ez nagyon érdekes helyzet volt, már csak azért is, mert Kassán a 16. század közepe óta állandóan visszatérő konfliktusok voltak a magyar prédikátorok és a kassai előjáróság között a tanok tisztaságának betartása, a kriptokálvinizmus gyanúja, illetve a kálvinizmus elemeinek nyílt terjesztése okán a vallási életben. Valószínűleg a fejedelem tanácsára, vagy talán még inkább sürgetésére, a városi tanács úgy döntött, hogy engedményt tesz, és meghívja Alvinczit prédikátornak. Másrészt ígérte, hogy respektálni fogja a lutheri tanítást, tehát be kellett tartania az ágostai hitvallás formáit és külső jeleit (eskü az Augusztánára és a Concordia könyvére, az úrvacsorai ostya használata, a templomi berendezés tiszteletben tartása stb.). Mindennek ellenére a kálvinizmus számos elemét vezette be Kassa vallási életébe (megtagadta az alba viselését és az egyéni gyónást). Bizonyos mértékig Alvinczi a saját korában egy haladó ökumenikus prédikátort képviselt, akinek a lutheri és kálvinista tanítások közötti ilyen ingadozás a protestáns tábor egyesítésére tett erőfeszítéseiből fakadt. Alvinczi szerint a tanítás külső jegyei nem lehetnek fontosabbak, mint a reformáció tanításának alaptételeihez való tényleges ragaszkodás, amelyek elismerése valójában minden hívőt a keresztény közösség egyenrangú tagjává tett. Alvinczi valószínűleg nagyon jó megfigyelő és politikus volt, és pontosan érzékelt a fokozatosan bevezetett rekatolizáció veszélyeit, de azt is, hogy a reformáció két legjelentősebb irányzatának egymással szembeni intoleranciája és a kölcsönös tanbeli viták miatt a protestáns tábor meggyengült.

E magatartás következtében Alvinczi nemcsak a katolikus, hanem a protestáns egyházvezetés részéről is támadások célpontjává vált. Alvinczi protestánsegységesítő tevékenységét Kassán sok protestáns lelkész is rosszállással fogadta. A pozsonyi országgyűlésen 1619-ben Kanizsai Pálfi Ján, a Dunántúl református püspöke hevesen felszólalt ellene, szemrehányást téve neki, amiért az úrvacsorán ostyát szolgáltatott ki, és számos beszéde ellentmondott a helvét tanításnak. A dunántúli püspök vádjai miatt Alvinczinek magának a fejedelemnek, Bethlen Gábornak kellett magyarázatot adnia,

⁴² <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-eletrajzi-lexikon-7428D/a-a-744F8/alvinczi-peter-745DC/> vagy bővebben itt: *IMRE Sándor (1898a): Alvinczi Péter kassai magyar pap élete. Hódmezővásárhely, H.-M.-Vásárhelyi Ny.*

akinél az udvari prédikátori tisztséget is betöltötte. A püspöknek ezután egy írással válaszolt, az 1622-ben Kassán megjelent *Egy rövid buzdítás az úrvacsoráról* című írásával.⁴³

Természetesen Alvinczi hozzáállása a tanításhoz és a vallási élet külső formáihoz nem maradt állt vitán felül magán Kassán sem, ahol leghevesebb vitája a helyi német evangélikus prédikátorral, Michael Bussaeusszal volt. Utóbbi már 1614-ben szemrehányást tett Alvinczinek, amiért az nem hajlandó albát viselni vagy egyéni gyónást végezni, és ezzel nyíltan kálvinistának nevezte. Alvinczit ekkor kihallgatásra idézték a városi magisztrátus elé, ahol a következőképpen magyarázta álláspontját. Hitvallása szerint az úrvacsorán kenyeret kell szolgáltatni, de nem tulajdonított neki nagy jelentőséget. Mivel Kassán az volt a szokás, hogy ostyát szolgálnak fel, ezt tiszteletben tartotta, de ha valaki kenyeret akart kapni, akkor eleget tett ennek. Alvinczi azt is megerősítette, hogy az abauji esperesi tisztségét is betölti, látogatja a református gyülekezeteket, és Sárospatakon gyakran prédikál a templomban a református kollégium diákjainak. Alvinczi tehát nem titkolta, hogy a református felekezet áll közelebb a szívéhez, ugyanakkor hajlandóságot mutatott az ágostai hitvallás számos elemének elfogadására, illetve tiszteletben tartására. A református pap magyarázata nem elégítette ki a szóban forgó evangélikus prédikátort, sőt még inkább gyanússá tette, hogy végső soron a kálvinizmus fokozatos bevezetésére törekszik. Kölcsönös vitáik tehát elmérgesedtek, és 1625 nyarán tetőztek, amikor ezúttal Alvinczi Péter fordult az előljáróhoz. Megfenyegette a városi tanácsot, hogy ha Bussaeus nem hagy fel a személye elleni állandó vádaskodásokkal, akkor lemond prédikátori állásáról, és elhagyja a várost. Az előljáróságot meglepte Alvinczi döntése, és azonnal levelet intézett magához Bethlenhez, mivel attól tartottak, hogy a befolyásos prédikátor távozása magának a fejedelemnek a rosszindulatát vonhatja magukra.⁴⁴

Így kezdődött a hosszú kihallgatások sorozata, ahol Alvinczi részletesen kifejtette nézeteit, de a viták a vallási kérdések mellett nemzeti jellegűvé váltak, ahol például szemrehányást tett a városi tanácsnak, hogy nem támogatja anyagilag eléggé a magyar diákok tanulmányait, de más rendezvényekre (országgyűlés, fejedelem előtti audiencia, fővárosi gyűlések stb.) ahol a várost kell képviselni, csak a magyar polgárokat küldi a magisztrátus. Alvinczi így nyilatkozott magáról: „Én Calvinista nem vagyok, sem

⁴³ IMRE Sándor (1898b): Alvinczi Péter életéből, In: *Protestáns Szemle*. 10. 9.

⁴⁴ Uo.

luteranista nem vagyok, mert megtanultam azt a szent Pál írásától, hogy sem Apostoltól, sem Kefástól nem kell nevezetni senkitek, hanem mi igaz keresztényeknek nevezettünk az Jézus Cristusról.”⁴⁵ Az evangélikus prédikátort is részletesen kikérdezték, és határozat nélkül a városvezetés arra kérte Alvinczit, vonja vissza döntését, már csak azért is, mert az végső soron a katolikusoknak kedvezne. Az evangélikus prédikátort viszont figyelmeztették, hogy ne higgyen el mindent, amit Alvincziről hallott. Ráadásul a szenátorok közül egy öttagú bizottságot neveztek ki, hogy lebeszéljék őt arról, hogy Kassán maradjon. Alvinczi a maradásának feltételül szabta meg, hogy Bussaeus nyilvánosan, a szószékről kijelentse, tévedett a vele szemben tanúsított magatartásában, és nem tartja kálvinistának. Az egész ügy azonban néhány hónapig elhúzódott, ami Alvinczi nehezítését még a tétlen előljárával szemben is kiváltotta, és 1626. március 21-én tartott prédikációjában erélyesen felszólalt ellene. A város vezetői ismét megdöbbentek azon, hogy a prédikátorok vitája végül Alvinczi távozásához és Bethlen haragjához vezet, ezért elhatározták, hogy az egész ügynek radikálisan véget vetnek. Ezúttal Zabler Péter evangélikus püspököt és az eperjesi prédikátort kérték fel, hogy a korábban kijelölt öttagú bizottsággal, valamint a két érintett féllel együtt vizsgálják ki újra a panaszt.⁴⁶ Az eredmény ugyanaz lett, azaz az evangélikus prédikátornak nyilvánosan vissza kellett vonnia az Alvinczi ellen felhozott vádakat, de az utóbbi lelkiismeretére hivatkozva ezt megtagadta, így a városi tanács úgy látta, hogy az egyetlen megoldás az, ha elválnak útjaik Bussaeusszal. Teljesen egyet lehet érteni Imre Sándorral, aki a *Protestáns Szemle* című folyóiratban közölte a vita lefolyását, és így kommentálta azt: „A vita kiemelte Alvinczi népszerűségét, de egyben tekintélyét is a városban. Bussaeus bizonyára nem számolt azzal, hogy a határozottan evangélikus kassai magisztrátus, aki 1579-ben a kenyéradó Károlyi Andrást néhány évtized múlva elküldte, a kálvinista irányultságú Alvinczi mellett fog dönteni.”⁴⁷

Mindenesetre Alvinczi, mint fontos kassai egyházi tekintély, hozzájárult ahhoz, hogy a kálvinizmus elemei békésen szüremkedjenek be a magyar lutheri gyülekezet életébe, és amaz fokozatosan átalakuljon. Alvinczi hivatali ideje alatt Kassán létrejött egy íratlan unió a protestánsok és a reformátusok között, amely 1634-ben bekövetkezett

⁴⁵ I. m. 518.

⁴⁶ I. m. 516–518.

⁴⁷ I. m. 525.

haláláig fennállt. Teológiai szinkretizmusa vagy ökumenizmusa miatt már szolgálatának idején sokan kálvinistának minősítették a kassai magyar gyülekezetet. Alvinczi halála után azonban a két reformációs irányzat békés egymás mellett élésének időszaka véget ért, és ismét viták törtek ki a kassai protestánsok között.⁴⁸

Felhasznált irodalom:

- BODNÁROVÁ, Miloslava (1998): Reformácia vo východoslovenských mestách v 16. storočí, In ULIČNÝ, Ferdinand (szerk.): *Reformácia na východnom Slovensku v 16–18. storočí*. Prešov, Biskupský úrad Východného dištriktu ECAV na Slovensku. 27.
- DIENES Dénes (2008): *Zemlění vizitációk*. Sárospatak, Sárospataki Református kollégium tudományos gyűjteményei.
- (2009): Református–evangélikus unió Zemplén vármegyében a 16–17. században, In: *Nezameniteľné je dedičstvo otcov...* ACEP X. Prešov, Vydavateľstvo Prešovskej univerzity. 173–174.
- (2011): A történelmi Tiszáninneri Református Egyházkerület a 16. században, In: *Historia Ecclesistica*. 1. 2.
- (2018): Egy 16. századi református arisztokrata olvasási szokásai. Ecsedi Báthory István két könyve Sárospatakon, In: *Reformácia v strednej Európe/Reformáció Közép-Európában/Reformation in Mittel-Europa*. I. Prešov, Vydavateľstvo Prešovskej univerzity. 443–445.
- HÖRK József (1885): *A Sáros-zemlění evangélikus esperesség története*. Kassa
- IMRE Sándor (1898a): *Alvinczi Péter kassai magyar pap élete. Hódmezővásárhely, H.-M.-Vásárhelyi Ny.*
- (1898b): Alvinczi Péter életéből, In: *Protestáns Szemle*. 10. 9.
- KILIÁN, Ján (2023): *Třicetiletá válka. Stručná historia*. Prága, Paseka.
- Kolektív autorov (1956): *Jednota bratrská 1457–1957. Sborník k pětistému výročí založení*. Prága, Kalich.
- KÓNYOVÁ, Annamária (2016): Náboženské články Šopronského snemu z r. 1681, In: Kónya Péter – Németh István H. (szerk.): *Mestá na sneme [print] : ochrana mestských záujmov v období stavovského a občianskeho parlamentarizmu* [Városi érdekvédelem a rendi és polgári parlamentarizmus időszakában]. Prešov, Vydavateľstvo Prešovskej univerzity. 328–338.

⁴⁸ A kálvinista egyházközség csak I. Rákóczi György erdélyi fejedelem Habsburg-ellenes felkelése idején, 1644 tavaszán alakult meg. SZABÓ (1944), 6–7.

- KÖNYOVÁ, Annamária – KÓNYA, Peter (szerk.) (2018): *Konfesionálny vyvin Uhorska v ranom novoveku*. Presov, VPU.
- KÖBLÖS József – KRÁNITZ Zsolt (2009): *A Dunántúli Református Egyházkerület prédikátorai és rektorai I.: 1526–1760*. Pápa, Pápai Református Gyűjtemények.
- KRASINSKI, Valerjan (1903): *Zarys dziejów reformacji w Polsce 1*. Varsó, Nakladem „Zwiastuna Evangelicznego”.
- LUKÁCS Olga (2017): The Irenical Impact of David Pareus’ Work on the Hungarian Protestant Churches, In: *Transylvanian Review*. 2017/3. 38–53.
- LUKÁCS Olga (2018): David Pareus hatása a magyar protestáns egyházakra, In: *Studia Universitatis Babeş–Bolyai, Theologia Reformata Transylvanica*. 2018/2. 105–119.
Magyar harmonia, az az, Augustana es az Helvetica confessio articulussinac eggyezoe értelme / melyet Samaraeus Janos superattendens’ ... rendoelt oeszve. Szepes-Varallyai Bernhard Máthé által, Nyomtatattot Papan.
- MÜLLER, Josef Theodor (1923): *Dějiny Jednoty Bratrské*. 1. vyd. Prága, Jednota Bratrská.
- ODLOŽILÍK, Otakar (1931): Čestí bratři a Slovensko, In: *Časopis Matice Moravské*. XX. 9.
- RÉVÉSZ Kálmán (1894): *Százéves küzdelem a kassai református egyház megalakulásáért 1550–1650*. Budapest.
- RÉZ László (1899): *A Drugethek és Homonna reformációja*. Sátoraljaújhely, Zemplén Könyvnyomtató Intézet.
- ŘÍČAN, Rudolf (1957): *Dějiny Jednoty bratrské: s kapitolou o bratrské theologii od ThDr Amadea Molnára*. 1. vyd. Prága, Kalich.
- SÍMEN Dániel (1943): Magyar reformáció és unitarizmus, In: *Keresztény Magvető*. 75. 1. 4–12.
- SZABÓ András (1984): Egri Lukács „megtérése”. (Az antitrinitarizmus Északkelet-Magyarországon 1565–1574), In: *Irodalomtörténeti közlemények*. 88. 5–6. 543–557.
- SZABÓ Lajos (1944): *Kassai kálvinista krónika (1644–1944)*. Kassa.
- SZILÁGYI Sándor (szerk.) (1882): *Erdélyi Országgyűlési Emlékek (EOE)*. VIII. kötet. 13.; EOE IX. kötet.
- ZOVÁNYI Jenő (1977): *Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon*. Budapest.